

سورة
الاحقاف

سورة الاحقاف

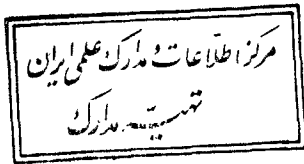
سورة الاحقاف

سورة الاحقاف

سورة الاحقاف

سورة الاحقاف

بسمه تعالی

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته

علوم قرآن و حدیث

موضوع :

" روش استدلالی قرآن کریم در اثبات صانع "

نگارش :

محمدصادق شجاعیان

استاد راهنما :

دکتر مهدی دهباشی

استاد مشاور :

حجت الاسلام محمدعلی مهدوی راد

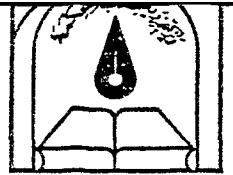
بهار ۱۳۷۲

۲۸۶

۱۹۹۳۴

تقدیم

به پدر و مادر عزیزم که همیشه مشوق
و ارج نهنده من در امر تحصیل
بوده اند.

نام و نام خانوادگی : محمدمصدق شجاعیان

رشته تحصیلی : علوم قرآن و حدیث

مقطع : کارشناسی ارشد

استاد راهنما : دکتر مهدی دهباشی

عنوان پایان نامه : روش استدلالی قرآن کریم در اثبات صانع

استادان مشاور : حجت الاسلام والمسلمین
محمدعلی مهدوی راد

چکیده پایان نامه :

روش‌شناسی یا متدولوژی امروزه یکی از مباحث مهم دست‌یابی به معارف گوناگون به حساب می‌آید، زیرا بیهوده است که بتوانیم همزمان با کسب روش یک علم، مضمون و محتوای آن را نیز درک کنیم. ذهن انسان و حیوان معتاد به شیوه‌های تجربی یا دگرگیری است و در فراگرفتن نمونه‌های غیرمعتاد، به سختی و مشقت می‌افتد. ضروری است که قبل از هرگونه تعلیم و تربیت، آموزش شیوه و متدآن، سرلوحه برنامه معلم قرار گیرد.

اینک قرآن کریم بعنوان بزرگترین منبع شناخت هستی در اختیار ما است. معارف مختلف آن نیز با روشی بدیع و سلوپی منحصر به فرد ارائه شده، که در عین سادگی و بساطت، ناب‌ترین مضامین لازم را به انسانها تعلیم داده است. این واقعیت که قرآن "تنزیل رب عالمین" است، هرگونه شک را درباره غنا و توانمندی آن طرد می‌کند، بنا بر این چنین منبع عظیمی مسلماً "در تعلیماتش از کارآمدترین شیوه ممکن استفاده کرده است. بر ماست که آن روش را بشناسیم و پیش از اینک "قاری" خوبی برای قرآن باشیم، "قرآن‌شناس" شایسته‌ای محسوب شویم و یک دانشمندی آن را با بذل دقت در روش عرضه آنها بیاموزیم.

از سوی دیگر، می‌دانیم که سالوده‌ها هم‌اکنون این کتاب آسمانی، پیرامون "اثبات خالق" می‌گردد، همانطور که کلیه مباحث فلسفی و کلامی بر مبنای این موضوع است. قرآن کریم در عین استکاء اساسی بر فطرت و بداهت در اثبات صانع، روشی حکیمانه را نیز در این مهم بکار برده است. ما آن شیوه را به ترتیب اهمیت، در بخشهای ذیل تبیین کرده ایم:

۱- آموزش صحیح مفهوم خدا یا علم ربوبیت

۲- دلایل و براهین مکتفی در اثبات خالق

۳- موعظه حسنه با هدف تنویر قلوب

۴- جدل به شیوه برترین

۵- طرد زمینه‌های الحاد از فکر و اعمال انسانها

۶- تمثیل، تشبیه و شهادت.

ع- الف / ۱۰۲۰

فهرست مطالب و مندرجات

بخش اول (۱-۱۷)

- ۱ قرآن کریم و خط مشی کلی دعوت
۳ سیری اجمالی در عناصر دعوت
۱۰ مروری بر روش انبیاء گذشته
(الف - روش نوح علیه السلام، ص ۱۰. ب - روش هود
علیه السلام، ص ۱۱. ج - روش صالح علیه السلام، ص
۱۲. د - روش شعیب علیه السلام، ص ۱۲. نتیجه
ص ۱۳)

بخش دوم (۱۸-۸۲)

- ۱۸ قرآن کریم و طرق خداشناسی
۲۳ روش قرآن در عرضه علم ربوبیت
۲۷ چگونگی تشکیل تصور خدا در ذهن انسان
۲۸ روش تنزیهی در معرفی خدا
۳۱ نکته ضروری
۳۷ مبنا ی دیگر در توجه به این روش
۳۹ شناخت تنزیهی در ادیان دیگر
۴۱ طرح دو پرسش
۴۴ روش تنزیهی در نهج البلاغه و احادیث معصومین
۴۷ قرآن و معرفی صفات
۴۹ نگاه ی به صفات خداوند در قرآن
۵۱ گذری بر معنای اسم و صفت و تفاوت این دو

صفات شبتویه

- (الف - صفت علم، ص ۵۴. ب - صفت قدرت، ص ۵۹.
ج - صفت حیات، ص ۶۲. د - قیومیت، ص ۶۴.
ه - حکمت، ص ۶۴. و - عزت، ص ۶۵. ز -
خالقیت، ص ۶۵. ح - مالکیت، ص ۶۶. ط -
رازقیت، ص ۶۷. ی - بی نیازی، ص ۶۷.
ک - ربانیت، ص ۶۷. ل - بعضی صفات دیگر، ص ۶۸)

۶۹

صفات سلبیه

۸۰

استقراء أسماء وصفی از قرآن

بخش سوم (۸۳-۱۰۸)

۸۳

ترسیم روش دعوت در قرآن

۹۲

کا ربرد حکمت در قرآن

۹۳

منکرین استدلالی بودن اثبات مانع

۱۰۲

چند نکته ضروری

۱۰۷

برهان و دلایل قرآن در اثبات مانع

بخش چهارم (۱۰۹-۱۲۸)

۱۰۹

۱- برهان صدیقین

نگاهی به سیرتکاملی برهان صدیقین

(الف - تقریر صدرالمتألهین، ص ۱۱۵. ب - تقریر

سبزواری، ص ۱۱۷. ج - تقریر طباطبائی، ص ۱۱۸)

۱۲۰

امتیازات کلی برهان صدیقین

۱۲۱

برهان آنسلم

بخش پنجم (۱۲۹-۱۶۴)

۱۲۹

احتجاج ابراهیم (ع)

۱۳۱

ذکر نصوص قرآنی احتجاج

۱۳۲

دروس و نتایج احتجاج

۱۳۵

۲- دلیل حرکت

۱۴۰

۳- دلیل حدوث

۱۴۸

۴- دلیل فقری

۱۵۵

کامل ترین دلیل در احتجاج ابراهیم (ع)

۱۵۷

۵- دلیل محبت

۱۶۱

ابطال دور و تسلسل

بخش ششم (۱۶۵-۱۷۳)

۱۶۵

۶- دلایل منقول علامه سنگلجی و نقد آن

(الف - دلیل اختراع، ص ۱۶۵. ب - دلیل اختلاف،

ص ۱۶۶. ج - دلیل عنایت، ص ۱۶۸)

۱۷۱

۷- دلیل مرحوم صدر

بخش هفتم (۱۷۴-۲۲۰)

۱۷۴

۸- دلیل اتقان صنع

۱۷۷

حساب احتمالات

۱۷۹

نمونه های طرح و تدبیر

۱۸۳	نمونه‌های انطباق
۱۸۳	ذکر چند نکته ضروری
	(الف - علل چهارگانه، ص ۱۸۳. ب - رابطه تجربه و دلیل نظم، ص ۱۸۵. ج - دلیل نظم و انحصار طلبی ص ۱۸۷)
۱۹۰	قرآن و دلیل اتقان صنع
۱۹۷	نمونه‌های اتقان صنع در کلام خدا
۲۰۵	۹- دلیل هدایت و راهیابی
۲۱۶	دلایل نظم و هدایت در احادیث معصومین
	بخش هشتم (۲۲۱-۲۲۸)
۲۲۱	۱۰- دلیل اخلاقی بر وجود خداوند
۲۲۵	۱۱- قاعده ضرورت احتیاط
	بخش نهم (۲۲۹-۲۴۷)
۲۲۹	موعظه حسنه
	(نوع اول - پند و اندرز، ص ۲۲۹، نوع دوم - ذکر معاد ص ۲۳۱، نوع سوم - شرح عواقب کفر و ثمرات ایمان، ص ۲۳۳، الف - عواقب کفر، ص ۲۳۳. ب - ثمرات ایمان ص ۲۳۷)
۲۴۵	موعظه و پند در قصص اقوام گذشته

بخش دهم (۲۴۸-۲۵۲)

۲۴۸

جدل به شیوه برتر

بخش یازدهم (۲۵۷-۴۹۰)

۲۵۷

۱۲- بحثی راجع به فطرت

۲۵۹

معنای لغوی فطرت

۲۶۰

فطرت و غریزه

۲۶۲

خداشناسی فطری

۲۶۴

فطرت در بستر تاریخ

۲۶۵

فطرت در قرآن

۲۸۱

فطرت در روایات

۲۸۳

مقایسه استدلال و روش فطری

۲۸۹

تقریر عقلانی روش فطری

بخش دوازدهم (۲۹۱-۳۰۵)

۲۹۱

روش طرد زمینه‌های الحاد در قرآن

(الف- وابستگی به مظاهر زندگی دنیوی، ص ۲۹۱

ب- خو پسندی، ص ۲۹۵. ج- عدم تعقل وحسی گرایبی

ص ۲۹۶. د- تقلید، ص ۲۹۶. ه- زندگی در غفلت

ص ۲۹۶. و- ستیزه‌گری، ص ۲۹۷. ز- بهانه‌جویی، ص

۲۹۷. ح- شخصیت زدگی، ص ۲۹۸. ط- توهم‌بی‌نیازی

ص ۲۹۸. ی- آرزوهای طولانی، ص ۲۹۸. ک- غزور به

رحمت خدا، ص ۲۹۹. ل- علم‌پرستی، ص ۲۹۹ ←

م - راحت طلبی، ص ۲۹۹. ن - برتری جویی، ص
 ۲۹۹. س - فراموشکاری، ص ۳۰۰. ع - فال بد
 زدن، ص ۳۰۰. ف - طغیان، ص ۳۰۰.
 ص - دروغگویی و تکذیب، ص ۳۰۱. ق - اسراف،
 ص ۳۰۱. ر - دشمنی شیطان، ص ۳۰۱.
 ش - دنباله روی شهوات، ص ۳۰۲.
 تأثیر متقابل ایمان و عمل

۳۰۳

بخش سیزدهم (۳۰۶-۳۲۴)

۳۰۶

روش احتجاج قرآن با مشرکان

۳۰۸

خطوط کلی مقابله با شرک

۳۱۵

براهین قرآن در طرد شرک

(۱- برهان وحدت دعوت، ص ۳۱۵. ۲-۱- برهان

تمانع، ص ۳۱۶. ۲-۲- تقریر فلسفی برهان تمانع،

ص ۳۱۹)

۳۲۰

شبهه ابن کمونه

۳۲۲

جدل در طرد شرک

بخش چهاردهم (۳۲۵-۳۵۲)

۳۲۵

روش احتجاج با ارب مذاهب

۳۲۶

شیوه کلی مقابله با اهل کتاب

(الف - تصدیق کتب پیشین، ص ۳۲۶. ب- تاکید بر

نقاط مشترک ادیان، ص ۳۲۸. ج- ذکر محاسن آنها

ص ۳۲۹. د - بیان نعمت‌های خدا و ندب‌ها ایشان ،
 ص ۳۳۱. ه - ارسال رسولان سنتی الهی است و اهل
 کتاب بدان آگاهند ، ص ۳۳۱. و - ذکر نواقص
 عقیدتی آنان ، ص ۳۳۲. ز - دعوت و موعظه اهل
 کتاب ، ص ۳۳۳. ح - جدل با آنان ، ص ۳۳۴. ط - شرح
 سابقه سرکشی آنها ، ص ۳۳۵. ی - ضلالت آنان به
 انتخاب خودشان بود ، ص ۳۳۶. ک - انداز اهل
 کتاب ، ص ۳۳۷.

۳۳۹

شیوه خاص مقابله با اهل کتاب

(الف - احتجاج با یهود ، ص ۳۳۹. ب - احتجاج با
 نصاری ، ص ۳۴۷. ج - احتجاج با مجوس ، ص ۳۴۷)

بخش پانزدهم (۳۵۳-۳۶۴)

۳۵۳

تشبیه و تمثیل

۳۵۳

مقدمه و تاریخچه

(الف - تشبیه در آیه نور ، ص ۳۵۷. ب - در استحکام
 حق و باطل ، ص ۳۶۰. ج - در نمایش عظمت قرآن ، ص ۳۶۱
 د - در حقیقت زندگانی دنیا ، ص ۳۶۱. ه - در بیان
 پوچی کفر ، ص ۳۶۲. و - در سرانجام اعمال کافران ، ص ۳۶۳)

بخش شانزدهم (۳۶۴-۳۷۲)

۳۶۴

شهادت

" ز "

ص یک
بسمه تعالی

پیشگفتار :

در تعالیم دینی صحت اعتقاد، شرط قبول اعمال عنوان شده و می‌دانیم که زیربنای همه اعتقادات مذهبی، ایمان آوردن به وجود خالق و هستی دهنده مخلوقات است.

در مسئله اثبات ضائع، روش علمای قدیم این بود که غالباً "به برهان و دلیل متوسل نمی‌شدند، بلکه عمده سعی ایشان بر بیدار کردن فطرت خداجوی انسانها استوار بود. البته این روش با توجه به سلامت نسبی فطرت در مردمان آن روزگار، شیوه‌ای مناسب و کارآمد بشمار می‌رفت. لیکن امروزه که ما تریالیسم (آنهم از نوع نقابداران) لباس منطق را از خود دور کرده و به سلاح تبلیغ مجهز شده و با اهداف معین قبلی در صد جلب قلوب نوجوانان و جوانان برآمده است، تکیه بر بیدار هستی و فطرت چندان مؤثر نیست.

منابع و نوشتارهای مقدس ادیان، اعم از کتب عهد عتیق و انجیل و اوستا و غیر آنها نیز، مضمون یا روش بخصوصی در این مسئله را نکرده‌اند و باسانی مشخص نیست که مقصدی تحت عنوان اثبات صانع مدنظر مؤلفین آنها بوده است یا خیر؟

پس از نزول قرآن کریم، تا مدت‌ها احساس نیا ز نشد که طریقه خاص اثبات صانع را در آن جستجو کنند. ظاهراً آیات قرآن نیز این ظن را تقویت می‌کرد که اصل هستی خداوند مفروغ عنه تلقی شده و محتاج استدلال و برهان نیست. البته این طرز برداشت، بطور ناخودآگاه و بدون توجه به محیط نزول قرآن به ذهن خطور می‌کرد، تا ریخ دعوت رسول اکرم (ص) نشان

می‌دهد که آن حضرت در برابر جهان بینی خاصی قرار نداشت که در سیر بحث و درگیری عقیدتی با آن مواجه شود و یا با نیرویی مادی مواجه نبود که در میدان زد و خورد با او پیکار کند و تمام امکانات دفاعی را بسیج نماید. بلکه با دشمنانی مقابل بود که دشنام و ناسزا می‌گفتند و افترا می‌بستند. دعوت بخوبی آگاه بود که بینش توده مردم بسیار سطحی است و عمقی ندارد. در کنار سرشت هیاهو طلب و جنبه انفعالی و حماسی اعراب جاهل که زود طغیان می‌کنند و برمی‌آشوبد، عادی است که "تهمت و شایعه پراکنی" رایج باشد. دعوت در چنین موقعیتی هرگز بر آن نیست که با شیوه‌ای خطابی و استدلالی یا روشی کوبنده با توده مردم مواجه شود تا اینکه بتواند تهمت‌ها را زایل کند، بلکه این عمل فقط در سایه روشی سنجیده و حساب شده میسر است، که در عین هماهنگی با ظرفیت عقول مستمعین، بتواند کلیه اهداف و اغراض نهضت را تا مین کند.

استنباط بداهت اثبات خدا از قرآن موجب آن شد که متکلمان و بعداً فلاسفه مسلمان با تکیه صرف بر عقل و خرد شخصی خود و آراء گذشتگان به تدوین دلایلی در اثبات خدا همت گمارند و در کنار آن، از آیات قرآن نیز به عنوان شاهد مثال مدعای خویش استفاده کنند. آن تعداد افرادی هم، که در صدد الگو برداری و الهام‌گیری از مضامین قرآن برآمده بودند، بدلیل پیشداری و موضع‌گیری قبلی، آیات را با عقاید خود تطبیق کردند و نخواستند یا نتوانستند بطور آزاد و بدون گرایش‌های پیشین به این مهم بپردازند.

همه کسانی که به این نقطه ضعف آگاهی دارند، احساس می‌کنند که برای شناخت روش قرآن و روایات باید با ردیگر کوشید و در این کوشش از روشی صد درصد تحقیقی استفاده کرد و حداکثر تلاش را به کار برد که این

تحقیق از هرگونه جانبداری و گرایش قبلی آزاد باشد، بنحوی که هر زمان از دعوت جوانان به دین باوری و ارشاد قلوب آنها سخن به میان آید، منابعی ما خود از قرآن در دسترس باشد، که در جنب استفاده از آراء - دانشمندان، الگوی تحقیق خود را بر اساس قرآن نهاده باشد.

البته فعالیت‌هایی چند تا کنون در این موضوع به انجام رسیده و نتایج گرانبار آن اینک در دست است، ولی بعضاً "جامعیت علمی و خلوص مصنفین آنها از پیشداوری برای ما مسلم نیست و یا اینکه صرف تکیه بر محفوظات در آراء آنان هویدا است و با "هدف" رهیافت دلایل و براهین به سراغ قرآن نرفته‌اند، حال آنکه استنتاج روش قرآن (در اثبات مانع) نیا زمند تحقیقی جامع‌الاطراف است، بطوریکه در نهایت، مقدمه، متن و نتیجه هر کدام در جای خود قرار گرفته و یک مجموعه منسجم را برای طالبان در این موضوع تا مین کنند. صرف بیان آیات قادر نیست هدف ما را در قرآن شناسی برآورده سازد. خود قرآن نیز ضمن آیاتی روشن، مشوق و راهنمای ما در این تحقیق بوده است. آنجا که میفرماید:

ولقد جئنا هم بكتاب فصلنا ه علی علم هدی ورحمه لقوم یوء منون .

"سوره اعراف (۷) آیه ۵۲"

برای هدایت مومنان و بخشایش به ایشان کتابی آوردیم که در آن هر چیز را از روی دانش به تفصیل بیان کرده ایم. کتاب احکمت آیات ه ثم فصلت من لدن حکیم خبیر. أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا لِلَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ. "سوره هود (۱۱) آیه ۱-۲، کتابی است با آیاتی استوار و روشن از جانب حکیمی آگاه. که جز خدای یکتا را نپرستید. من از جانب او بیم‌دهنده ه شما و نیز مژده‌دهنده‌ای برای شما هستم .

فحوای این عبارات می‌رساند که معارف قرآن را مضمین، روشها و

ص چهار

اغراضی است که می‌توان با کاوش و جستجو بدان رسید و معطل
گذردنشان تحت هر عنوان و انگیزه‌ای به سود مجموعه فرهنگ اسلامی نیست.
بعضی ممکن است توهم‌کنند که شمه‌ای از گفتارهای این رساله،
همان استدلالهای فلاسفه و متکلمین است زیرا اصطلاحات و تعبیرهای
آنان را بکار برده است. لیکن با توجه به مبنای تحقیق این نوشتار،
توهم مذکور رفع می‌شود، و در محل بحث نیز خواهیم گفت که:
اولاً "شماره‌ی از دلایل کلامی و فلسفی را بعلت عدم تکلف به مبانی
قرآن در این مجموعه نیاورده‌ایم."
ثانیاً "دلیل استفاده از برخی اصطلاحات فنی در اینجا، ضیق
تعبیرات و لغات متناسب می‌باشد."
و در هر حال، هدف اصلی ما آن بوده است که منشاء سخن بر محمول
قرآن استوار باشد، حال به سخن فلاسفه شبیه شود، یا متکلمان، عرفا
طبیعیان و دیگران.